

درد آمد

خاندان آیت‌الله حکیم به خاندان شهادت و فداکاری شهرت یافته و تاکنون ۶۴ نفر از افراد این خانواده توسط صدام به شهادت رسیده‌اند. شهید محراب سیدمحمدباقر حکیم که شصت و سومین شهید از خیل شهدای این خاندان است در طول زندگی پربرکت خود با چالش‌های سنگینی روبه‌رو بود که چه در ابعاد سیاسی و چه ابعاد علمی و اجتماعی مسیری پرافت و خیز اما در نهایت موفق را پشت سر گذاشت که مایه مباهات و سربلندی است.

گفت‌وگویی «شاهد یاران» با سیدعبدالعزیز حکیم
رئیس مجلس اعلای اسلامی عراق

شهید حکیم، مبدع معادله‌ای جدیدی برای برپایی حکومت مردمی در عراق...

و از قرآن بحث‌های تئوریک و عملی استخراج می‌کرد. این گونه تحقیقات تاثیر بسزایی در رفتار و عملکرد شهید محراب در درون حوزه علمیه هنگام تحصیل و تدریس و در جریان پیکار سیاسی او داشته و این امکان را برای او فراهم کرده تا با نوآوری و خلاقیت، دور نمای اندیشه و تفکر اسلامی را گسترش دهد.

شهید محراب هنگام اقامت در حوزه علمیه نجف اشرف و پیش از تبعید به خارج از عراق، مسئولیت سنگینی در آموزش و تربیت کادرهای عراقی و عرب و توانمند سازی استعدادهای ذهنی و شکوفایی ابتکارهای آنها در ابعاد گوناگون داشته است. بی تردید او بیشترین وقت ذی‌قیمت خود را در برنامه ریزی و اجرای دیدارهای سازنده به منظور ارتقای کیفی سطح حوزه صرف کرده است. از سوی دیگر، شهید محراب به نمایندگی از سوی پدرش آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم مرجع وقت تقلید شیعیان جهان در بسیاری از جشن‌ها و آیین‌های مذهبی و گرد همایی‌های سیاسی همچون مراسم جشن سالانه و میلاد امام حسین (ع) در شهر کربلا و سایر جشن‌های سیاسی و مذهبی که در شهرهای بغداد، بصره و دیوانیه برگزار می‌شد، شرکت می‌کرد. در این جشن‌ها از دهها تن از شخصیت‌های بین‌المللی و اندیشمندان جهان اسلام دعوت به عمل می‌آمد و با آنها درباره مسایل و مشکلات جهان اسلام بحث و تبادل نظر می‌کرد. در عین حال مرجعیت دینی نیز دیدگاه‌های خود را درباره مسایل سیاسی و اجتماعی و فرهنگی کشور مطرح می‌ساخت.

شهید محراب افزون بر آن به نمایندگی از جانب پدرش در بسیاری از همایش‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی شرکت می‌کرد. البته آرزوها و رؤیاهای شهید محراب به این اندازه محدود نبوده است. او برای گسترش آگاهی و

اسلامی ادامه داد. حضور در کنار استاد شهید آیت‌الله صدر، فرصت گرانبهایی را در پیشرفت علمی شهید محراب در زمینه‌های گوناگون فراهم کرد. در نتیجه این تحقیقات و بازنگری تاریخ اسلامی، کتاب‌های متعددی درباره چگونگی شکل‌گیری و تحول مفاهیم اسلامی تالیف کرد.

شهید محراب آیت‌الله حکیم در پرتو تدریس برنامه‌ها و مفاهیم قرآن کریم در دانشکده اصول دین در بغداد، به

هنگامی که شهید محراب آیت‌الله حکیم از عراق هجرت کرد، افق‌های تازه و فرصت‌های تاریخی در برابر او گشوده شد. او با مهاجرت به جمهوری اسلامی ایران و در سایه انقلاب امام خمینی (ره) فرصت‌ها را برای ایجاد تحول فکری و نهضت فراگیر علمی مساعد یافت

افق‌های روشنی در زمینه شناخت معجزات قرآن کریم دست یافت. در نتیجه این تحقیقات دامنه‌دار، کتابی را تحت عنوان «شبهه‌های مستشرقان درباره قرآن» تالیف کرد.

تدریس برنامه‌های آموزشی قرآنی، باعث شد که شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم همواره با قرآن انس و الفت بگیرد، و پژوهش و تحقیق در مفاهیم قرآن کریم، را ادامه دهد. او در طول زندگی و پیکار سیاسی و سخنرانی‌ها و تالیفات گسترده به آیات قرآن کریم استناد

اصولاً زندگی شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم از تولد تا شهادت را چگونه ارزیابی می‌کنید؟
بسم الله الرحمن الرحيم: برای همه روشن است که رژیم حزب بعث از سال ۱۹۶۸ میلادی برای رویارویی با نهضت آگاهی بخش اسلامی که روز به روز گسترش می‌یافت، تهاجم وحشیانه و خونینی را آغاز کرد. در این میان شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم یکی از پیشگامان این نهضت فکری بود، چه در کنار استادش آیت‌الله شهید صدر در تألیف کتاب «فلسفه ما» حضور داشت، و شهید صدر ضمن قدردانی از این همیاری، شهید محراب آیت‌الله حکیم را در مقدمه آن کتاب «بازوی فداکار من» توصیف کرده است.

از سوی دیگر شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم در چارچوب اجرای فرامین و رهنمودهای پدر، مرجع تقلید شیعیان وقت آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم، دانشسرای علوم اسلامی را در حوزه علمیه نجف اشرف تأسیس و اداره کرد. دانشسرای علوم اسلامی اولین مدرسه کلاسیک است که در چارچوب نهادهای علمی و آموزشی حوزه علمیه نجف اشرف تأسیس می‌شود. در این دانشسرا درس جدید مانند تفسیر قرآن، فلسفه، عقاید، نهج‌البلاغه و شیوه سخنوری و سایر برنامه‌های آموزشی تدریس می‌شده است.

شهید محراب سیدمحمدباقر حکیم در زمینه مدیریت این دانشسرا و ارزش یابی دانشجویان که بیشترشان عراقی بودند، نقش اساسی داشت. او همچنین در زمینه تدریس و سخنرانی و برگزاری سمینارهای این دانشسرا ضمن ادامه تحصیلات علوم حوزوی و فراگیری علوم گوناگون اسلامی مشارکت فعال داشت.

با توجه به آرزوها و علاقه‌مندی او به اهمیت لزوم گسترش فرهنگ و آگاهی، به مطالعه و تحقیق در معارف

فعال در حوزه پیکار سیاسی جلسات خصوصی برگزار می‌کرد، و با این شیوه توانست اندیشمندان و شخصیت‌های پیکار گستر و مبارز زیادی را تربیت و با حضور فعال در حوزه اطلاع رسانی و رسانه‌های ارتباط جمعی و همچنین شرکت در مناظره‌ها و گفت و شنودها، زمینه تبادل آراء موافق و مخالف و هم‌گرایی آنها را فراهم کند.

شهید محراب از نخستین روز مهاجرت به ایران تا بازگشت مجدد به عراق که حدود دو دهه طول کشید به تأسیس مدرسه خصوصی طلاب عراقی در حوزه علمیه قم و پشتیبانی از طلاب غیر ایرانی همتی ویژه مبذول داشت. در نتیجه این تلاش‌ها حدود چهار هزار استاد و طلبه عراقی وارد حوزه علمیه قم شدند. او ضمن تصدی مسئولیت ریاست مجمع جهانی تقریب بین مذاهب اسلامی در بسیاری از همایش‌ها و سمینارهای فکری این مجمع حضور فعال داشت، و با شرکت‌کنندگان در این گردهمایی‌ها، همفکری و همدلی نشان می‌داد. وی همچنین در همایش‌ها و جلسات مجمع جهانی اهل بیت (ع) حضور فعال داشت و در نتیجه این حضور به مشکلات پیروان اهل بیت در کشورهای گوناگون جهان نیز رسیدگی می‌کرد.

نظر به اوضاع خفقان آور در سایه رژیم عراق و حاکمیت استبدادی رژیم حزب بعث، و با توجه به اینکه شهید محراب مهم‌ترین دوران عمر خود را خارج از عراق سپری کرد، تا کنون فرصت کافی برای مردم عراق به منظور آشنایی با اندیشه‌ها و دیدگاه‌های او فراهم نشده است، اکنون هزاران تن از اساتید و طلاب و کادرهای ورزیده که در نهادهای فرهنگی و علمی شهید محراب پرورش یافته‌اند، می‌کوشند مردم را با این اندیشه‌ها آشنا و آگاه کنند. بی‌تردید هر اندازه مردم عراق با اندیشه‌ها و دیدگاه‌ها سازنده شهید محراب آشنا شوند. این امر تأثیری ژرف‌تر بر تحول و پیشرفت جامعه خواهد داشت.

آیا می‌توانید جزئیات روابط و همکاری شهید محراب آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم با شهید گرانقدر آیت‌الله سیدمحمد باقر صدر را شرح دهید؟

زندگی شهید محراب کم‌نظیر بود. او مانند مردان پرهیزکار و مجاهدان جان بر کف زندگی می‌کرد. تحصیلات حوزوی را در سنین نو جوانی آغاز کرد. در دوران جوانی با شهید آیت‌الله صدر آشنا شد و روابط میان آن دو همچون استاد و شاگرد به طرز چشمگیری گسترش و استحکام یافت. ابتدای دهه پنجم از قرن بیستم آن دو، پیکار را در پرتو جنبش اسلامی با دیدگاه و روش نوین آغاز کردند. نظر به اینکه آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم در بیت مرجعیت دینی آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم پرورش یافته و از استعداد و ویژگی‌های ذاتی برخوردار بود مورد عنایت و توجه خاص پدرش قرار گرفت. مرجعیت دینی امام سیدمحسن حکیم در برابر گسترش روز افزون اندیشه‌های کمونیستی در عراق در پی کودتای ۱۴ ژوئیه سال ۱۹۵۸ ایستادگی و با تمام توان در برابر آن مقاومت کرد و حکیم در آن برهه، عضویت در حزب کمونیست را تحریم کرد و فتوای مشهور «کمونیسم کفر و الحاد است» را صادر نمود. در آن برهه در رویارویی با اندیشه‌های فلسفی کمونیستی و سرمایه‌داری کتاب‌های مهمی از جمله کتاب‌های «فلسفه ما» و «اقتصاد ما» توسط شهید سیدمحمد باقر صدر انتشار یافت. آن گاه در نجف اشرف تشکیلات (جماعت العلماء) تأسیس شد که در آن برخی آیین‌های دینی و مراسم جشن برگزار می‌شد و مرجعیت دینی دیدگاهها و موضع‌گیری‌های خود را در این جشن‌ها بیان می‌کرد. در همین حال شهید محراب به نمایندگی از طرف مرجعیت دینی نقش بسزایی در برپایی و مشارکت

مراجع (توضیح المسائل) و کتاب‌های درسی حوزه علمیه مانند کتاب شرائع الاسلام و الدعه الدمشقیه در فهرست کتاب‌های ممنوعه قرار گرفت. بنا براین هزاران تن از اندیشمندان و علمای بزرگ، اساتید و مراجع تقلید بزرگ و خاندان‌های مذهبی و فعالان اسلامی قربانی این توطئه شوم شدند.

هنگامی که شهید محراب آیت‌الله حکیم از عراق هجرت کرد، اقی‌های تازه و فرصت‌های تاریخی در برابر او گشوده شد. او با مهاجرت به جمهوری اسلامی ایران و در سایه انقلاب امام خمینی (ره) فرصت‌ها را برای ایجاد تحول فکری و نهضت فراگیر علمی مساعد یافت. چرا که او اندیشمندی فقیه، و پژوهشگری نو آور بود و از این فرصت گرانبها برای گسترش آگاهی و نهضت فراگیر اسلامی به نحو مطلوب بهره برداری کرد. او با حرکت چند بعدی در حوزه‌های نویسندگی، پژوهش و تحقیق در منابع و متون گوناگون فکری و علمی و انتقال چکیده آن به جامعه توانست یک نهضت بزرگ فکری

رهایی ملت عراق آرزوها و رویاهای بلند و ارزشمندی در سر می‌پروراند، اما، شرایط آن روز عراق برای تحقق این خواسته‌ها مساعد نبود، چرا که نظام‌های حاکم، به ویژه رژیم حزب بعث که با کودتای شوم ژوئیه سال ۱۹۶۸ قدرت را در دست گرفت، خصومت و دشمنی جدی با اعتقادات و باورهای اسلامی داشتند، و به هیچ وجه اجازه باروری و شکوفایی اندیشه اسلامی را نمی‌دادند.

حوزه علمیه نجف اشرف پس از کودتای ژوئیه سال ۱۹۶۸ حزب بعث چه سرنوشتی داشته است؟

بعثی‌ها حدود یک سال پس از دست یابی به قدرت، کار تضعیف و نابودی حوزه علمیه نجف اشرف را آغاز کردند، دهها تن از علمای بزرگ و برجسته را در شهرهای گوناگون به قتل رساندند. صدها تن از اساتید و علما و طلاب به ویژه روحانیون غیر عراقی را تبعید کردند که در نتیجه، حوزه علمیه و شهرهای عراق از وجود روحانیون و ائمه جمعه و جماعات خالی شد. بعثی‌ها ستیزه جویی با اسلام را از ضعیف‌ترین و کوچکترین حوزه علمیه که همانا حوزه علمیه شهر سامرا است آغاز کردند. حوزه علمیه سامرا صد سال پیش توسط میرزای بزرگ آیت‌الله شیرازی در کنار مرقد امام هادی و امام حسن عسکری (ع) تأسیس شده است. سپس کار تضعیف حوزه‌های علمیه شهرهای کاظمین و کربلا را ادامه دادند. دیری نپایید که نوبت حوزه علمیه نجف اشرف که بزرگ‌ترین حوزه دینی آن روز جهان اسلام بود، فرا رسید. پیش از ارتحال آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم حدود هفت هزار استاد و طلبه در این حوزه حضور داشتند.

در ادامه این اقدامات دهها تن از علما، اندیشمندان و سخنوران بازداشت و به زندان افکنده شدند. در این میان و عاظ و خطبای مجالس عزاداری سرور شهیدان امام حسین (ع) که نقش چشمگیری در گسترش آگاهی عمومی داشتند از تعقیب ماموران امنیتی حزب بعث مصون نبودند. روشن است که برگزاری آیین‌های سخنرانی مذهبی و عزاداری پیروان اهل بیت (ع) منع شد. به هیچ‌کسی اجازه تالیف و چاپ کتاب‌های آگاهی بخش و تجدید فکر اسلامی داده نمی‌شد. کسانی که توان تالیف ادبیات اسلامی و روشنگری دینی و فرهنگی و اجتماعی را داشتند، از دگرگونی وضع موجود ناامید شدند. در نتیجه این اقدامات، اندیشیدن و نوآوری متوقف شد، رکود و عقب ماندگی فکری سرتاسر جامعه را فرا گرفت. افزون بر آن به کتاب‌های پیشین اجازه چاپ مجدد داده نشد. فهرست کتاب‌های ممنوعه از هزاران عنوان فراتر رفت. رساله‌های علمی و عملی

در ابتدای دهه هفتم از قرن بیستم آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم همراه آیت‌الله شهید صدر دو بار بازداشت و پس از گذشت مدتی آزاد شد. بار سوم در پی انتفاضه ماه صفر سال ۱۹۷۷ بازداشت و در آستانه اعدام قرار گرفت، اما، حکم او به زندان ابد تخفیف یافت

در جوامع عربی ایجاد کند. برپایی کلاس‌های درس بحث خارج فقه برای برخی افراد مشخص و نیز ایراد سخنرانی‌های توجیهی برای مردم عراق و سایر توده امت عربی و اسلامی و شرکت در همایش‌های فکری و دینی و گفت و شنود با اندیشمندان مسلمان، بعد دیگر تلاش‌های او را تشکیل می‌دهد. افزون بر فعالیت‌های یاد شده، بسیاری از وقت گرانبهای خود را در پیکار سیاسی و فعالیت‌های مذهبی اختصاص داد.

شهید محراب به‌طور هفتگی مجلس سخنرانی عمومی در شهر مقدس قم برگزار می‌کرد و با ایراد خطابه و سخنرانی‌های روشنگرانه، عراقی‌های مقیم این شهر را به وظایفشان آشنا می‌ساخت. افزون بر آن برای کادرهای

نیز استفاده می‌کرد. این فرصت‌ها به مطالعه کتاب‌های علمی و سیاسی و گزارش‌های روزمره اختصاص می‌داد. از خداوند می‌خواست که در راه او شهید شود و آرزو داشت پیکرش در راه خدا تکه پاره شود، خداوند نیز دعای او را مستجاب کرد. چرا که خود را برای شهادت آماده کرده بود. او ضمن اینکه مجاهدی نستوه و انعطاف‌ناپذیر بود. در عین حال مردی پرهیزگار بود و به اهل بیت عصمت و طهارت (ع) عشق می‌ورزید. بسیار روزه می‌گرفت و نمازهای مستحب به جای می‌آورد. درباره زندگی و نقش خاندان اهل بیت کتاب ارزشمندی تألیف کرده است. برپایی مراسم عزاداری سرور شهیدان را تشویق و در آن شرکت می‌کرد. هرگاه از مصیبت‌های اهل بیت سخن به میان می‌آمد به شدت گریه می‌کرد. من معتقدم که خداوند متعال گام‌های شهید محراب را استوار گردانید و برای انجام کارهای نیکو به او کمک کرد و در نتیجه تلاش‌ها و نقش او بود که رژیم صدام تضعیف و سرنگون شد و ساختار عراق جدید برپا شد.

حضرت تعالی در کنار این شهید بزرگوار هنگام اقامت در حوزه علمیه نجف اشرف چه نقشی داشتید؟
من نیز در کنار برادر در بیت پدرم آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم پرورش یافتیم. از دوران کودکی روابطمان دوستانه بود. اولین همکاری مشترک ما مسئولیت امور اجرایی دانشسرای علوم اسلامی در دهه ششم قرن بیستم بود که به من واگذار کرد. از این کار بسیار بهره بردم. به ویژه در زمینه ارزشیابی دانشجویان و طلاب علوم دینی و رسیدگی به پرونده آنان. افزون بر آن او را استاد خویش در کلاس‌های درس سطوح عالی فقه می‌دانم. از سن جوانی تا زمان شهادت در کنار او بودم و در بیشتر تشکیلات و طرح‌های سیاسی و جهادی و فعالیت‌های اجتماعی که پایه‌گذاری کرد و یا در پایه‌گذاری آن شرکت داشت، حضور داشتم.

شهید محراب در برانگیختن انتفاضه نیمه شعبان سال ۱۹۹۱ چه نقشی داشت؟

تردید نیست که آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم در برانگیختن انتفاضه نیمه شعبان در سرتاسر عراق نقش مهم و اساسی ایفا کرد. این انتفاضه خود جوش بود و هنگامی که آغاز شد پشتیبانی از آن اجتناب‌ناپذیر بود، در پی آغاز این قیام همگانی ستادهای عملیاتی تشکیل شد و مجلس‌های انقلاب اسلامی عراق و رزمندگان سپاه بدر بی‌درنگ به حال آماده باش درآمدند، و تحرکات سریعی در چارچوب چند محور آغاز شد که مهم‌ترین

عامل دیگری که باعث ناکامی انتفاضه شد این است که انتفاضه به صورت خود جوش آغاز شده و فاقد رهبری یکپارچه و منظم بود. چرا که شرایط وحشتناک و خفقان آور عراق و اقدامات سرکوبگرانه رژیم صدام اجازه نمی‌داد که مردم به پا خاسته، پیرامون یک رهبری حرکت کنند

تکلیف و وظیفه شرعی عمل می‌کرد و خود را برای ایثار و فداکاری آماده کرده بود تا حدی که چند بار از سوی مأموران رژیم صدام مورد سوء قصد قرار گرفت. شهید محراب در اجرای طرح‌ها و پروژه‌های خود موفق عمل می‌کرد. در تاریخ معاصر سیاسی عراق اولین بار بود که چنین پروژه‌هایی به عنوان کیان رهبری سیاسی همچون مجلس‌های انقلاب اسلامی عراق به وجود می‌آمد. او برای رویارویی با رژیم حزب بعث، مبارزه مسلحانه را توصیه کرد و برای تحقق این هدف تشکیلات شبه نظامی سپاه بدر را تأسیس کرد که رزمندگان مؤمن و جان بر کف در آن عضویت داشتند.

از نظر عرفانی، شهید محراب چه ویژگی‌هایی داشت؟

شهید محراب مردی خداپرست بود، همواره به اقامه نمازهای مستحب می‌پرداخت. نمازهای شب او ترک نمی‌شد. هنگامی که به سفر حج تمتع و حج عمره و یا زیارت مرقد ائمه اطهار (ع) می‌رفت، همراهان و محافظان از شدت اعمال عبادی و طواف او و خواندن نماز و قرآن خسته می‌شدند، اما، او هرگز احساس خستگی نمی‌کرد. برای دوستان دعا می‌کرد، و برای دشمنان نیز که در کار و تلاش به او آسیب می‌رساندند، تقاضای بخشش می‌کرد، در ماه‌های مبارک رمضان دوره‌های آموزشی در زمینه‌های عرفان و اخلاق برگزار می‌کرد. به هر حال او در راهی که برگزیده بود ثابت و استوار ماند و هرگز خللی در آن به وجود نیامد. همه نزدیکان و اطرافیان شهید محراب گواهی داده‌اند که او شبانه روز تلاش می‌کرد و حتی از فرصت‌هایی که در مسیر جاده تهران-قم (هر هفته سفر می‌کرد) پیش می‌آمد

در این جشن‌های مذهبی داشت. دیری نپایید که شهید محراب مسئولیت اجرای مهم‌ترین پروژه‌های پدرش سیدمحسن حکیم در حوزه علمیه را بر عهده گرفت. بر اساس این پروژه دانش سرای علوم اسلامی به منظور پرورش استعدادها و طلاب عراقی تأسیس شد. چرا که مرجعیت دینی با تکیه بر طلاب عراقی می‌توانست به گسترش آگاهی در مناطق محروم و گوناگون عراق اقدام کند. افزون بر آن شهید محراب مسئولیت اداره بعثه حج آیت‌الله‌العظمی سیدمحسن حکیم را نیز بر عهده داشت. همه این تلاش‌ها و فعالیت‌های خستگی‌ناپذیر باعث شد که مقام‌های رژیم حزب بعث، شهید محراب را زیر نظر قرار داده، و او را از سفر به خارج از عراق منع کنند. در ابتدای دهه هفتم از قرن بیستم آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم همراه آیت‌الله شهید صدر دو بار بازداشت و پس از گذشت مدتی آزاد شد. بار سوم در پی انتفاضه ماه صفر سال ۱۹۷۷ بازداشت و در آستانه اعدام قرار گرفت، اما، حکم او به زندان ابد تخفیف یافت، شهید محراب پس از گذراندن ۱۸ ماه زندان به طور معجزه‌آسایی آزاد شد، و دوباره فعالیت‌های سیاسی و مبارزه را در کنار استاد و دوست دیرینه خود شهید سیدمحمدباقر صدر از سر گرفت، در زمینه چگونگی سازماندهی و رویارویی با رژیم حزب بعث با مراجع تقلید و شخصیت‌های سیاسی عراق مشورت و رایزنی می‌کرد. اما، شهید محراب پس از شهادت آیت‌الله صدر به ناچار به طور غیر رسمی از عراق خارج شد و به ایران مهاجرت کرد و پیکار سیاسی را بر پایه اصول ذیل ادامه داد:

۱- تلاش برای ایجاد تشکیلات سیاسی منظم به منظور رهبری مبارزات ملت عراق که پس از شهادت آیت‌الله صدر فاقد رهبری بوده است. در نتیجه این تلاش‌ها ابتدا «جماعت علمای مجاهد عراق» تشکیل شد و این تشکیلات پس از گذشت مدتی با مشکلاتی مواجه شد که به انحلال آن منجر شد. آن‌گاه شهید محراب، مجلس‌های انقلاب اسلامی عراق را تأسیس کرد که همچنان به کار خود ادامه می‌دهد.

۲- تلاش برای فعال نمودن فتوای شهید صدر مبنی بر ضرورت ادامه مبارزه مسلحانه بر ضد رژیم حزب بعث، شهید محراب آیت‌الله حکیم مسئولیت اجرای این طرح را بر عهده گرفت و در پرتو برنامه مشخص آن را عملی کرد که مهم‌ترین آن تأسیس تشکیلات نظامی سپاه پیرومند بدر است.

۳- پیگیری لحظه به لحظه رویدادهای داخلی عراق و مطرح نمودن آن در محافل بین‌المللی.

۴- توجه خاص به پیوستن تعداد زیادی از طلاب و دانشجویان عراقی به حوزه‌های علمیه دینی.

۵- برقراری روابط و تماس‌های سیاسی با کشورهای گوناگون بر مبنای شرایط سیاسی.

۶- تألیف دهها جلد کتاب فرهنگی و فکری و آموزشی به منظور ارتقای کیفی تفکر و آگاهی اسلامی و نظریه پردازی برای تحکیم اصول مبارزه مسلحانه و پیکار سیاسی. در تاریخ سیاسی معاصر عراق اولین بار بود که چنین کتاب‌های پژوهشی ارزشمندی در اختیار عموم مردم قرار می‌گرفت که در سقوط رژیم نیز مؤثر واقع می‌شد.

۷- شهید محراب پس از پژوهش و تحقیق مفصل درباره وضعیت موجود عراق، نظریه مخصوصی را برای شکل‌گیری آینده عراق و چگونگی بازسازی این کشور پس از سقوط صدام در چارچوب همکاری با کردها ارائه و وارد معادلات سیاسی کرد و اکنون شاهد تحقق معادلات سیاسی ناشی از نظریه‌های شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم هستیم. به طور خلاصه می‌توان گفت: که او یکی از مردان خدا بود که بر اساس

شهید محراب بازاری رست آیت‌الله شهید سیدمحمدباقر صدر.

شهید محراب در کلاس‌های درس کدام یک از مراجع تقلید و اساتید حوزه علمیه نجف اشرف علوم دینی را فرا گرفت.

او در محضر درس فقهای بزرگ حوزه علمیه نجف اشرف به ویژه امام سیدابوالقاسم خویی و آیت‌الله‌العظمی شهید سیدمحمد باقر صدر تلمذ کرد.

آیا به مرحله اجتهاد هم رسید و کدام یک از مراجع بزرگ تقلید به ایشان اجازه اجتهاد دادند؟

آری آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم به مرحله اجتهاد رسید و جناب آیت‌الله شیخ مرتضی آل یاسین در سال‌های دهه ششم قرن گذشته برای ایشان مجوز اجتهاد صادر کرد. شاید آیت‌الله حکیم از مراجع دیگری نیز مجوز اجتهاد داشته که من به یاد ندارم.

دلایل بازگشت شهید محراب به نجف اشرف در شرایطی که پس از سرنگونی رژیم صدام، هرج و مرج، خشونت و بی ثباتی عراق را فرا گرفت، چه بود؟

بی تردید او با احساس تکلیف الهی و وظیفه شرعی به کشورش بازگشت و لازم دانست در کنار مردمش باشد که برای بازگشت او لحظه شماری می‌کردند. استقبال میلیونی مردم عراق از آیت‌الله حکیم را هنگام بازگشت به میهن شاهد بودید. مراسم استقبال از مرز ایران تا هنگام ورود به شهر نجف سه روز طول کشید. نظر به اینکه او ریاست مجلس اعلاى انقلاب اسلامی عراق و فرماندهی سپاه بدر را بر عهده داشت. این مسئولیت‌ها اقتضا می‌کرد که در عراق حضور داشته باشد.

آیا شهید حکیم احساس کرده بود که جان او در معرض تهدید جدی گروه‌های تروریست قرار دارد؟

آری، این احساس در درون او به وجود آمده بود، چرا که او از رویدادها و تحولات و اوضاع عراق و فعالیت صدامیان و گروه‌های تکفیری آگاهی کامل داشت، بر این اساس، در آن مرحله احتیاط‌های ضروری را در حد امکان رعایت کرد، هر چند که احتیاط‌ها و تدابیر ایمنی، کافی به نظر نمی‌رسید اما، او آرزوی شهادت را در سر می‌پروراند. همواره از خدا می‌خواست او را شهید بمیراند. با این وصف خداوند آرزوی او را برآورده کرد. او سرانجام پس از اقامه نماز جمعه اولین روز رجب سال ۱۴۲۴ هجری قمری در نزدیکی مرقد امیر مومنان علی ابن ابیطالب (ع) به شهادت رسید، در لحظه انفجار سوار خودروی خود عازم کربلا برای زیارت مرقد مطهر امام حسین (ع) بود.

سرنوشت تیمی که در برنامه ریزی توطئه شوم ترور آیت‌الله حکیم شرکت داشت چه بود؟

برخی افراد شرکت کننده (بر حسب منابع خودشان) در این توطئه شوم در درگیری‌های شهر فلوجه به هلاکت رسیدند. یکی از افراد این تیم بر مبنای اتهامات دیگری دستگیر شد و در زندان به دست داشتن در برنامه ریزی ترور شهید محراب اعتراف کرد، و حکم اعدام در حق او به اجرا درآمد. همه افرادی که در آفرینش این فاجعه دست داشتند از عناصر تکفیری بودند، و من گمان می‌کنم که با بعضی‌ها همدست بوده‌اند.

آیا شهید محراب در دوران تحصیل در حوزه علمیه نجف اشرف فعالیت‌های فرهنگی نیز داشته است؟

فعالیت فرهنگی و اجتماعی شهید محراب گسترده بود. به طور مثال در دانشکده اصول‌الدین بغداد تفسیر قرآن کریم و در حوزه علمیه نجف اشرف نیز دروس فقهی و دینی تدریس می‌کرده است. افزون بر آن در دوران مبارزه فعالیت سیاسی و اجتماعی نیز داشته است.

آیا می‌توانید از فعالیت‌های سیاسی و جهادی او بر ضد رژیم‌های لائیک و سکولار نام ببرید؟

مرجعیت دینی شیعیان، آن روزها واقع گرا بود و در

مهاجرت کردند و یا آنان که در سایه فشار و ارباب در کشورشان ماندند. شایان ذکر است که این نهادها تا زمان سقوط رژیم حزب بعث به کارشان ادامه دادند.

چرا انتفاضه سرکوب و ناکام شد و چه عواملی در سرکوبی آن نقش داشتند؟

شهید محراب بر این باور بود که انتفاضه هرگز سرکوب نشده است. او همواره تأکید می‌کرد که انتفاضه تا سرنگونی رژیم صدام ادامه خواهد داشت. اما، نباید فراموش کرد که رژیم حزب بعث با شیوه‌های گوناگون و با بدترین و زشت‌ترین روش‌ها با انتفاضه به مقابله برخاست. واحدهای نظامی رژیم با سلاح‌های گوناگون مردم را کشتار کردند. نیروهای امریکایی که با

رژیم عراق در حال جنگ بودند به ارتش صدام اجازه دادند با هلی کوپتر و تانک مردم به پا خاسته را سرکوب کنند. این در حالی است که نیروهای امریکایی پس از اخراج ارتش عراق از کویت به او اجازه استفاده از سلاح‌های سنگین و نیروی هوایی را نمی‌دادند.

عامل دیگری که باعث ناکامی انتفاضه شد این است که انتفاضه به صورت خود جوش آغاز شده و فاقد رهبری یکپارچه و منظم بود. چرا که شرایط وحشتناک و خفقان آور عراق و اقدامات سرکوبگرانه رژیم صدام اجازه نمی‌داد که مردم به پا خاسته، پیرامون یک رهبری حرکت کنند. با این وجود مرحوم آیت‌الله‌العظمی سیدابوالقاسم خویی این مسئولیت را بر عهده گرفت، و کمیته عالی برای اداره امور شهرهای عراق تشکیل داد. این کمیته به دلایلی نقش رهبری مردم عراق در رویارویی با رژیم صدام را نداشته است. نشانه دیگری که موجب تضعیف انتفاضه شد، عدم هماهنگی عملیاتی میان شهرهای آزاد شده بود. کمبود اسلحه و مهمات و گلوله و سوخت

در حقیقت خاندان حکیم، همان گونه که رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای گفته‌اند «خاندان شهادت و فقاقت است» تعداد شهدای مرد وزن این خانواده ۶۴ نفر است که شهید محراب سیدمحمد باقر حکیم ترتیب شصت و سوم را به خود اختصاص داده است. پیش از او تعدادی از عموها و پسر عموها و نوادگان آنها که بسیاری شان مجتهد بودند، توسط رژیم حزب بعث شهید شدند

و وسایل ارتباطی از عوامل دیگری بودند که در زمینه ناکامی قیام یکپارچه مردم نقش تعیین کننده داشتند.

گفته شده است که شهید محراب در جریان انتفاضه نیمه شعبان سال ۱۹۹۱ وارد خاک عراق شد، و با یونیفرم نظامی انتفاضه را رهبری کرد؟

این طور نیست. شهید محراب در آغاز انتفاضه وارد خاک عراق نشد، اما، پس از گذشت مدتی از واحدهای نظامی سپاه بدر و گروه‌های جهادگر مستقر در مناطق مرزی داخل عراق بازدید به عمل آورد. همچنین با مردمی که در جریان انتفاضه به کشورهای منطقه رفته و آواره شده بودند دیدار کرد.

آنها عبارتند از:

محور تلاش برای استقرار شخصیت‌های سیاسی و رزمندگان سپاه بدر در مناطق گوناگون عراق

شهید محراب من را با اختیارات کامل به عراق اعزام کرد و بی درنگ در شهر بصره استقرار یافتم و از نزدیک رویدادها را پیگیری می‌کردم و به مسئولیت‌هایی که به عهده من واگذار می‌شد عمل می‌کردم. در چارچوب این مأموریت آقای شیخ محمدتقی مولی فرمانده پیشین سپاه بدر را به منطقه کردنشین شمال عراق اعزام کردم تا با هماهنگی گروه‌های کرد اوضاع را پیگیری کند. در همان حال سایر شخصیت‌های اعزامی را در مناطق گوناگون عراق مستقر کردم. از سوی دیگر رزمندگان سپاه بدر وارد خاک عراق شدند تا از مردم بپا خاسته در شهرهای بصره، عماره، کوت و دیالی پشتیبانی به عمل آورند. در همان حال نمایندگان به شهرهای نجف اشرف و کربلا و ناصریه اعزام شدند که تعدادی از آنها به شهادت رسیدند. در ادامه این مأموریت صدها تن از رزمندگان سپاه بدر به صورت گروهی و علنی در هورهای (باتلاق‌های) جنوب عراق و در محورهای الجزیره واقع میان رودخانه‌های دجله و فرات استقرار یافته و یا به صورت سری به شهرهای جنوب عراق انتقال یافتند.

محور پیگیری اخبار لحظه به لحظه رویدادهای انتفاضه و تلاش برای انعکاس آنها در افکار عمومی از سوی دفاتر و نهادهای مجلس اعلاى انقلاب اسلامی عراق

به منظور پیگیری و پشتیبانی سیاسی و تبلیغاتی حرکت مردم به پا خاسته عراق و در پرتو این محور گفت‌وگوهای فراوانی با محافل سیاسی و دیپلماتیک انجام شد و جزئیات اوضاع و رویدادهای آن روز عراق با تحلیل و گزارش‌های مستند به اطلاع آنان رسانده و به این محافل تأکید شد که این انتفاضه سراسری ثابت کرد که رژیم صدام مشروعیت ندارد و همه مردم با او مخالفند. مشروح این دیدارها و گفت‌وگوها از سوی رسانه‌های خبری انتشار یافت. در این میان، شهید محراب با تحركات سیاسی و تبلیغاتی دامنه داری که به راه انداختن بر پایه گویی دشمنان مردم عراق خط بطلان کشید، و میلیون‌ها آواره عراقی در کشورهای گوناگون جهان را برای افشای جنایات صدام در سرکوب انتفاضه از نظر تبلیغاتی و سیاسی و فرهنگی بسیج کرد.

برپایی نهادهای یاری رسانی و کمک به مردم عراق، اعم از افرادی که برای سرکوبی به خارج از کشور

در حقیقت خاندان حکیم، همان گونه که رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای گفته‌اند «خاندان شهادت و فقاہت است» تعداد شهدای مرد وزن این خانواده ۶۴ نفر است که شهید محراب سیدمحمد باقر حکیم ترتیب شصت و سوم را به خود اختصاص داده است.

برابر تجاوز نظام‌های حاکم به حقوق مردم می‌ایستاد. شهید محراب در دفاع از مردم و عقاید اسلامی در کنار مراجع بزرگ تقلید قرار داشته و اهداف و خواسته‌های آنان را پیگیری می‌کرده است.

خاندان حکیم به خاندان شهادت و فداکاری شهرت یافته‌اند. چند تن از افراد این خانواده به دست ماموران صدام و یا به دست تروریست‌ها به شهادت رسیدند؟ در حقیقت خاندان حکیم، همان گونه که رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای گفته‌اند «خاندان شهادت و فقاہت است» تعداد شهدای مرد وزن این خانواده ۶۴ نفر است که شهید محراب سیدمحمد باقر حکیم ترتیب شصت و سوم را به خود اختصاص داده است. پیش از او تعدادی از عموها و پسر عموها و نوادگان آنها که بسیاری شان مجتهد بودند، توسط رژیم حزب بعث شهید شدند.

چه نسبت خویشاوندی میان خاندان حکیم و خاندان صدر و علامه سیدمحمد حسین فضل‌الله روحانی برجسته لبنان وجود دارد؟

آقای سیدمحمد حسین فضل‌الله پسر خاله و فرزند دختر عمه فرزندان آیت‌الله‌العظمی سیدمحمسن حکیم است. امام سیدحسن حکیم و مرحوم آیت‌الله سیدرئوف فضل‌الله پدر محمد حسین فضل‌الله دامادهای حاج حسن بزی شخصیت سرشناس لبنانی هستند. بنابراین، علامه فضل‌الله پسر خاله من است. از سوی دیگر حاج حسن بزی چند همسر داشته که یکی از آنها دختر سیدمهدی حکیم برادر امام سیدمحمسن حکیم بوده است. بنابراین،

سیدعبد الرؤف فضل‌الله با دختر سیدمهدی حکیم ازدواج کرده است.

در ارتباط با خاندان هادی فرزند سیدعلی صدر ازدواج علامه سیدمحمد هادی فرزند سیدعلی صدر ازدواج کرده‌ام، در نتیجه این ازدواج دو فرزند پسر به نام‌های سیدعمار حکیم و سیدمحمسن حکیم و دو دختر دارم. در همین حال یکی از فرزندان خاندان صدر نیز با نوام ازدواج کرده است.

آیا رژیم منفور حزب بعث میان خاندان حکیم و اعضای حزب الدعوه تفاوت قائل بود، یا هر دو را دشمن خود می‌دانست؟

تردیدی نیست که تفاوت قائل بود. هر چند که رژیم بعث برای اعدام اعضای حزب الدعوه بخشنامه صادر کرد، اما، چنانچه این بخشنامه را مطالعه کنید، ملاحظه خواهید کرد که حکم اعدام شامل همه افراد مؤمن و متعهد عراقی بوده است. رژیم صدام بر اساس این بخشنامه هزاران تن از مردم را که وابستگی سازمانی و تشکیلاتی به حزب الدعوه نداشتند هم اعدام کرد. رژیم صدام همه اقشار و افراد مخالف را دشمن خود می‌دانست و هیچ تفاوتی میان شان قائل نمی‌شد.

با توجه به روابط دیرینه و همکاری بین شهید محراب و شهید سیدمحمد باقر صدر، واکنش علماء و مجتهدان نجف و خاندان حکیم نسبت به شهادت آیت‌الله صدر چگونه بود؟

شکی نیست که اعدام شهید آیت‌الله صدر یک فاجعه به تمام معنی بزرگ بود، این فاجعه دردناک نه فقط حوزه علمیه و علمای نجف را به واکنش واداشت بلکه، خشم جهان اسلام را برانگیخت.

آیا می‌توانید اوضاع امنیتی شهر نجف اشرف را در پی پروزی انقلاب اسلامی در ایران و در پی اعدام شهید سیدمحمد باقر صدر شرح دهید؟

اوضاع حوزه علمیه و شهر نجف بسیار وخیم بود، اخراج صدها تن از علماء و مجتهدان غیر عراقی، و دستگیری صدها تن از روحانیون و وعاظ و فعالان عراقی و تحت تعقیب قرار دادن آنان به شدت پیگیری می‌شد. در مقابل همه این اقدامات سرکوبگرانه، بسیاری از افراد بر لزوم مقاومت و پایداری و عدم ترک حوزه علمیه به هر قیمتی که شده اعتقاد داشتند، و این مقاومت

و پایداری نتیجه بخش بود.

گرایش شیوه‌های مبارزاتی شهید محراب آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم در کدام دسته‌بندی جا می‌گیرد اصلاح طلب، انقلابی یا تجددگرا؟

شاید به کارگیری این اصطلاحات بی مورد باشد. مهم آن است که بدانیم آیت‌الله سیدمحمد باقر حکیم طرح سرنوشتی رژیم حزب بعث عراق را عهده داشت و برای تحقیق این هدف حدود ۳۵ سال تلاش و جهاد کرد. او هدف دیگری را دنبال کرد که همانا برپایی معادله جدید برای حکومت مردمی در عراق بود. این معادله بر پایه و اصول احترام به آراء مردم و احترام به اسلام استوار است. سخنان و آثار مکتوب و موضع‌گیری‌های او در طول این مدت ۳۵ ساله بر اهداف و باورهای او گواهی می‌دهند.

آیا از منتقدان نهاد سنتی حوزه علمیه دینی شیعیان بود، و برای نوآوری آن بر حسب نیازهای فعلی کاری موثر انجام می‌داد.

طبیعی است که از روش سنتی حوزه علمیه انتقاد کرد و به نوآوری و ایجاد تحول در حوزه اعتقاد داشت، به همین دلیل در دهه ششم قرن بیستم مسئولیت تأسیس علوم اسلامی را بر عهده داشت و برای نوآوری برنامه‌های درسی نیز تلاش به عمل آورد.

شهید محراب ضمن احترام قائل بودن برای حوزه علمیه و اعلام افتخار به وابستگی خود به این حوزه‌ها و دفاع از آنها در برابر توطئه‌های گوناگون، به نظریه مرجعیت دینی مبنی بر لزوم متحول نمودن مرجعیت دینی و تبدیل آن به یک نهاد جامع و فراگیر زیر نظر عالی‌ترین مرجع تقلید اعتقاد داشت.

ارتباط او با حوزه علمیه هرگز قطع نشد، و به رغم استقرار او در دفتر کار اصلی‌اش در تهران، همواره اصرار داشت، ارتباط خود را با حوزه علمیه حفظ کند.

نسبت به مسئله حکومت اسلامی و یا حکومت ولایت فقیه چه دیدگاهی داشت.

شهید محراب به نظریه ولایت فقیه اعتقاد داشت و نوشتارها و سخنرانی‌های او در این زمینه گواهی می‌دهند.

روابط شهید محراب با علمای برجسته و معاصر لبنان همچون علامه سیدمحمد حسین فضل‌الله و علامه شیخ محمد مهدی شمس هنگام اقامت در حوزه علمیه نجف اشرف چگونه بوده است؟

هر چند که میان آنها تفاوت سنی بود، اما، آن گونه که شنیده‌ام روابطشان بسیار خوب بوده است.

بفرمایید روابط مراجع بزرگ تقلید حوزه علمیه نجف اشرف به ویژه خاندان امام سیدمحمسن حکیم با امام خمینی (ره) هنگام اقامت در نجف اشرف چگونه بوده است؟

همه مراجع تقلید و مجتهدان بزرگ نجف اشرف برای امام خمینی (ره) احترام خاص قائل بودند، و نسبت به حرکت انقلاب اسلامی همدلی و هم‌گرایی نشان دادند. طبیعی است که اختلاف نظرهایی وجود داشته است، اما، به یاد ندارم که حادثه منفی در روابط مراجع تقلید حوزه علمیه نجف اشرف و امام خمینی (ره) روی داده باشد.

روابط میان شهید محراب و آیت‌الله سیدکاظم حائری از برجسته‌ترین شاگردان شهید صدر چگونه بوده است؟

روابط میان آن دو بسیار خوب بوده است، آن دو در محضر درس شهید صدر و در جلسات خصوصی شرکت می‌کردند، و در بسیاری از مسایل و طرح‌های مهم مانند دانشسرای علوم اسلامی دیدگاه مشترک داشتند، چرا که آن دو از اساتید این دانشسرا بوده‌اند. ■

گفت‌گو سید عبدالعزیز حکیم با خلیل طرابلسی رئیس جمهوری عراق.

این مؤسسه در چه زمانی تأسیس شد و اهداف آن چیست؟

مؤسسه حفظ میراث شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم در اول ماه محرم سال ۱۳۸۳ هجری شمسی پس از گذشت شش ماه از شهادت آیت‌الله حکیم تأسیس شد. یکی از دلایل تأسیس این مؤسسه این است که شهید حکیم میراث عظیم و گرانبهایی از دستاوردهای فکری و علمی از خود برجای گذاشت. سخنرانی‌های عدیده‌ای که در آنها پیرامون مسائل سیاسی، علمی و اجتماعی سخن گفته است، حدود چهار هزار و پانصد سخنرانی است. این در حالی است که صدها گفت‌وگوی مطبوعاتی و رادیو تلویزیونی و سایر فعالیت‌های علمی ایشان از این رقم سخنرانی‌ها مستثنی است. شهید سیدمحمدباقر حکیم نماد حوزه و دانشگاه بود. نقش هماهنگ کننده و تحکیم ارتباط میان حوزه‌های علمی و دانشگاه‌ها را ایفا می‌کرد. او پیام‌رسان اندیشه‌های حوزوی به دانشگاه‌ها و انعکاس دهنده دستاوردهای علمی و آکادمیک دانشگاه‌ها به حوزه‌های علمیه دینی بود.

در حال حاضر مؤسسه حفظ میراث شهید حکیم اهداف و برنامه‌های خود را در چند محور دنبال می‌کند:

محور اول: انتشار سخنرانی‌های منتشر نشده شهید حکیم است. این سخنرانی‌ها پس از تصحیح و بازنگری و واژه‌نگاری به صورت کتاب منتشر می‌شوند. تاکنون کتاب‌های متعددی با عناوین مختلف انتشار یافته و در اختیار علاقه‌مندان قرار داده شده است. کتاب امام خمینی (ره) یکی از کتاب‌های ارزشمندی است که دیدگاه‌های شهید سیدمحمدباقر حکیم درباره بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران را بیان می‌کند. این کتاب در دوران حیات شهید حکیم چاپ نشد اما، پس از شهادت ایشان، مؤسسه حفظ میراث این شهید بزرگوار، به خاطر اهمیت افکار و اندیشه‌های شهید حکیم درباره امام خمینی و نظر به اهمیت شخصیت امام خمینی (ره) به انتشار آن مبادرت کرد.

کتاب تفسیر سوره ممتحنه، کتاب تفسیر سوره حدید، و کتاب تفسیر سوره الصف، بخشی از کتاب‌هایی هستند که توسط این مؤسسه انتشار یافته‌اند. این کتاب‌ها نیز در زمان حیات شهید حکیم منتشر نشده بودند.

کمیتة علمی وابسته به مؤسسه هر چند مدت یک بار طرح‌هایی را برای انتشار آثار شهید حکیم ارائه می‌دهد. این کمیتة سعی دارد در انتشار این آثار همچون آثار علمی محض و آثار علمی سیاسی تعادل را رعایت کند. ما نمی‌خواهیم شهید محراب را فقط یک شخصیت علمی معرفی کنیم، همچنان که نمی‌خواهیم او را یک شخصیت سیاسی محض معرفی کنیم.

محور دوم: بازنگری و تجدید نظر در ادبیاتی است که در دوران حیات شهید حکیم انتشار یافته‌اند. مؤسسه حفظ میراث شهید حکیم احساس کرد که برخی آثار علمی منتشر شده در دوران آیت‌الله حکیم دارای برخی اشتباهات چاپی و محتوایی است که لازم دانستیم آنها را اصلاح نماییم. محور سوم: انتشار اندیشه‌های علمی و فکری شهید سیدمحمدباقر حکیم از طریق نشر سخنرانی‌ها و یا فرازهایی از سخنرانی‌های او در رسانه‌های اطلاع‌رسانی و یا اینترنت است. تاکنون صدها مقاله علمی در این زمینه در رسانه‌های ماهواره‌ای عراق و دیگر کشورها انتشار یافته است. در حقیقت تلاش برای انتشار این دیدگاه‌ها در این مرحله حساس دلایل گوناگون دارد. یکی از امتیازات شهید آیت‌الله حکیم این است که خالق طرح‌های ژرف و تحلیل‌های واقع‌بینانه و منطقی بود. در عین حال توانست دیدگاه‌هایش را جمع‌بندی کند و طرح وحدت اسلامی را ارائه دهد و توده مردم را به وحدت فرا خواند. ممکن است برخی طرح‌ها که در جوامع اسلامی مطرح می‌گردند واقع‌بینانه بوده باشد اما، فرجام آن به یکبارگی مسلمانان آسیب می‌رساند. برخی صاحب‌نظران درباره وحدت اسلامی طرح‌هایی ارائه می‌کردند. اما، در عین حال از برخی اصول چشم‌پوشی می‌کردند شهید سیدمحمدباقر حکیم در طرح‌های خود هرگز از اصول اسلامی چشم‌پوشی نمی‌کرد، و می‌توان گفت که طرح‌های او جامع و منطقی بود.

در مؤسسه حفظ میراث شهید حکیم، کمیتة علمی وجود دارد که آثار فکری او را با دقت گزینش می‌کند، غلط‌های املائی و محتوایی آن را بر طرف می‌کند و در اختیار عموم قرار می‌دهد. انتشار سخنرانی‌ها در رسانه‌ها شرایط خاص خود را دارد.

ساختار کادرها و کمیتة‌های علمی مؤسسه حفظ میراث شهید حکیم که مسئولیت گزینش و تصحیح آثار شهید را بر عهده دارند چگونه است؟

این مؤسسه دارای هشت بخش است و فعالیت‌های آن در دو محور تقسیم می‌شوند. در یک محور کادرهای متخصص فنی و اجرایی فعال هستند. و محور دوم را کادرهای علمی تشکیل می‌دهند. کادرهای این بخش از علما و فضلا هستند که از اندیشه‌های سیاسی و دینی شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم شناخت کافی دارند. این یک مسئله بسیار اساسی است. همان‌گونه که می‌دانید شهید حکیم یک سیاست‌مدار با پشتوانه دینی بود. مانند امام خمینی (ره). از نظر سیاسی امکان ندارد عملکرد و رفتار سیاسی امام خمینی (ره) را با جرح بوش مورد همسنجی قرار داد. در این همسنجی، پشتوانه‌های فکری و دینی یک سیاست‌مدار مهم است. دیدگاه‌های امام خمینی با جرح بوش و امثال بوش به کلی متفاوت است. همه طرح‌ها و دیدگاه‌های علمی و فکری و اجتماعی و اقتصادی شهید حکیم، جنبه‌های سیاسی دارد. لذا کادرهای این مؤسسه که مسئولیت بازنگری و تدوین آثار شهید محراب را بر عهده دارند باید از اندیشه‌های سیاسی او شناخت کافی داشته باشند.

آیا آمار از تعداد کتاب‌ها و جزوه‌هایی که در این چهار سال گذشته از سوی مؤسسه انتشار یافته در اختیار دارید؟

در مجموع تا کنون تعداد ۳۵ کتاب و جزوه با تیراژ بالا از آثار شهید حکیم از سوی این مؤسسه انتشار یافته است. برخی از این کتاب‌ها پس از بازنگری تجدید چاپ شده و برخی دیگر برای اولین بار است که منتشر می‌شوند.

این کتاب‌ها در کدام کشورها توزیع می‌شوند؟

بیشتر این کتاب‌ها در حال حاضر در عراق توزیع می‌شوند. به تازگی تیراژ وسیعی از این کتاب‌ها را در اختیار دانشگاه‌های سراسری عراق قرار داده‌ایم. به طور مثال کتاب «امام خمینی» که یکی از آثار ارزشمند شهید حکیم است به کتابخانه همه

خالق طرح‌های ژرف و تحلیل‌های واقع‌بینانه...

گفت‌وگوی «شاهد یاران با حجت‌الاسلام سیدمحمود حکیم

مسئول مؤسسه حفظ و نشر میراث شهید محراب سیدمحمدباقر حکیم

حجت‌الاسلام سیدمحمود حکیم فرزند آیت‌الله شهید سیدمجید حکیم است. شهید سیدمجید حکیم پسر عموی شهید محراب سیدمحمدباقر حکیم در سال ۱۹۸۶ در زندان حزب بعث در بغداد به شهادت رسید. سیدمحمود حکیم در سال ۱۹۸۳ همراه یک گروه ۵۴ نفره از اعضای خاندان حکیم بازداشت و در سال ۱۹۹۱ پس از شکست ارتش عراق در جبهه جنگ کویت، و در پی سرکوب قیام سراسری مردم عراق آزاد شد. او در سنین جوانی و پس از پایان تحصیلات دانشگاهی سرگرم تحصیل در حوزه علمیه نجف اشرف شد که در حال حاضر نیز همچنان ادامه دارد. وی اکنون مسئولیت اداره مؤسسه حفظ و نشر میراث شهید محراب آیت‌الله سیدمحمدباقر حکیم را بر عهده دارد.

آیت‌الله حکیم هنگام صعود به غار حرا، محل نزول وحی.

شکی نیست که شهید حکیم در دوران جنگ سرد و در دوران تضاد و رقابت میان اردوگاه سوسیالیسم و اردوگاه سرمایه‌داری می‌زیسته است. اندیشه‌های شرق کمونیست و غرب سرمایه‌دار در محافل علمی و سیاسی جهان حکومت می‌کردند. جوامع اسلامی نیز میان آن دو اندیشه سردر گم بوده‌اند. بنابراین، شهید صدر با طرح دیدگاه‌های اسلام درباره سوسیالیسم و سرمایه‌داری طرح‌های جامعی درباره فلسفه اسلامی و اقتصاد اسلامی ارائه کرد. پیروزی انقلاب اسلامی در

دانشکده‌ها و مراکز آموزش عالی دانشگاه‌های ده‌گانه عراق ارسال شده است. همه می‌دانند که این مراکز روزی پایگاه‌های نشر اندیشه‌های حزب بعث و اندیشه‌های سکولار بوده‌اند.

تیراژ این کتاب چند نسخه بوده است؟

تیراژ چاپ اول کتاب امام خمینی (ره) پنج هزار نسخه بوده و اکنون در صد چاپ دوم آن هستیم. پس از چاپ اول این کتاب متوجه شدیم که مقالات و سخنرانی‌های فراوانی از شهید محراب آیت‌الله حکیم درباره امام خمینی در آرشیو مؤسسه وجود دارد که قصد داریم آنها را در چاپ دوم این کتاب اضافه کنیم.

به جز عراق، تعداد زیادی از این کتاب‌ها را به کشورهای حوزه خلیج فارس نیز ارسال کردیم.

در ماه‌های اخیر، مؤسسه حفظ میراث شهید محراب، تعداد زیادی از آثار منتشر شده خود را به کشورهای شمال آفریقا ارسال کرده و در صدد است دامنه ارتباط خود را با همه کشورهای عربی و مراکز فرهنگی اروپا گسترش دهد.

ارسال آثار شهید حکیم چه واکنش‌هایی در پی دارد؟ آیا از اندیشه‌های او استقبال می‌شود؟

آری. بسیاری از افرادی که این آثار به دستشان می‌رسد، پیام می‌فرستند و تشکر می‌کنند.

این آثار برای چه تیپ افرادی ارسال می‌شود؟

مؤسسه حفظ آثار شهید حکیم این کتاب‌ها را برای شخصیت‌های علمی و سیاسی جهان اسلام ارسال می‌کند. اخیراً مقادیر زیادی از این کتاب‌ها برای شخصیت‌های علمی و دانشگاهی لبنان ارسال شده است. همچنین تعدادی از این کتاب‌ها را برای پادشاه بحرین و برخی وزیران دولت این کشور نیز فرستاده‌ایم.

اکنون انتشار چه آثاری را بیشتر در برنامه دارید؟ آیا کتاب‌های علمی و جهادی و تفسیر را در دستور کارتان دارید؟

کمیته علمی وابسته به مؤسسه هر چند مدت یک بار طرح‌هایی را برای انتشار آثار شهید حکیم ارائه می‌دهد. این کمیته سعی دارد در انتشار این آثار همچون آثار علمی محض و آثار علمی سیاسی تعادل را رعایت کند. ما نمی‌خواهیم شهید محراب را فقط یک شخصیت علمی معرفی کنیم، همچنان که نمی‌خواهیم او را یک شخصیت سیاسی محض معرفی کنیم.

از سوی دیگر ملاحظه کردیم که افکار عمومی جهان عرب و به خصوص افکار عمومی عراق به طرح‌ها و تئوری‌های علمی و سیاسی نیاز دارند. من این مسئله را به روشنی در عراق احساس کردم که مردم فقط به تفسیر «سوره حمد» نیاز ندارند. این گونه موضوعات آنان را اشباع نمی‌کند. مردم از شما انتظار دارند «نظریه سیاسی اسلام» را برای آنها شرح دهید. آنها می‌خواهند بدانند که مفاهیم و ابعاد نظریه سیاسی اسلام چیست.

برای تأمین این نیاز ضروری، کتاب «المنهاج التقافی، السیاسی والاجتماعی» را گردآوری کردیم. این کتاب تا حدودی نظریه سیاسی اسلام را مطرح می‌کند. در این کتاب درباره موضوع ولایت فقیه و همچنین ولایت ایالت‌های دولت اسلامی بحث شده است.

اکنون این کتاب در برخی نهادهای عراق از جمله سازمان بدر و مؤسسات وابسته به شهید محراب تدریس می‌شود. این کتاب تا به حال سه بار تجدید چاپ شده و نسخه‌های آن کمیاب شده است.

در چهار دهه گذشته که اندیشه‌های سوسیالیستی و سرمایه‌داری حاکم بود، آیت‌الله شهید سیدمحمدباقر صدر با تألیف کتاب‌های فلسفه ما و اقتصاد ما نیاز جوانان تحصیلکرده در جهان اسلام را بر طرف کرد. اکنون اندیشه‌های شهید محراب آیت‌الله حکیم تا چه اندازه می‌تواند نیازهای فکری نسل حاضر را برآورده کند؟

جوانان مسلمان پاسخ گوید. اما، تردیدی نیست که می‌تواند بخشی از نیازها را تأمین کند. می‌تواند به برخی پرسش‌ها پاسخ دهد. اصولاً نهضت علمی همواره در حال تکامل و پویایی است و روز به روز دیدگاه‌ها و اندیشه‌های تازه‌تری مطرح می‌شود.

آیا با محافل و مجامع اهل سنت عراق هم ارتباط دارید؟

آری. بدون شک ارتباط و همفکری وجود دارد. در سومین کنگره بزرگداشت شهید محراب که اردیبهشت ماه گذشته در نجف اشرف برگزار شد، یکی از پژوهشگران شرکت کننده استاد دانشگاه و از برادران اهل سنت بود. او از مقام علمی و فکری شهید محراب تجلیل و قدردانی کرد و شرکت‌کنندگان را به ارزیابی اندیشه‌ها و دیدگاه‌های سیدمحمدباقر حکیم فراخواند. این استاد دانشگاه داوطلبانه تقاضا کرد در این کنگره شرکت و دیدگاهش را بیان کند.

مؤسسه حفظ میراث شهید محراب تاکنون سه کنگره در سطوح دانشگاهی برگزار کرده که هیچ یک از اساتید حوزه‌های علمیه در آن شرکت نداشته‌اند. اکنون بسیاری از اساتید و پژوهشگران با اندیشه‌های شهید حکیم تعامل دارند.

شهید محراب آیت‌الله حکیم در زمان حیات خود نهادهای انقلابی و علمی گوناگونی را اداره می‌کرد. همچون مجلس اعلی انقلاب اسلامی عراق، و مجمع جهانی اهل بیت (ع). آیا مؤسسه حفظ میراث روابط با علمای اهل سنت و شخصیت‌های جهانی را ادامه می‌دهد؟

در اساسنامه مؤسسه حفظ میراث شهید محراب تصویب شده که وظیفه اصلی این مؤسسه تداوم راه شهید محراب است. بنیانگذاران مؤسسه متعهد شده‌اند که این راه را ادامه دهند. اصولاً مسئله تقرب بین مذاهب اسلامی یکی از آرمان‌های ولای شهید سیدمحمدباقر حکیم بوده است. همان‌گونه که ملاحظه می‌کنید به علت اوضاع بحرانی داخلی عراق روابط با علمای جهان اسلام تاکنون محدود بوده و گسترش نیافته است. چرا که فعالیت‌های مؤسسه به جهان تشیع محدود نبوده و همه جهان اسلام را در بر دارد.

آیا دامنه فعالیت مؤسسه در داخل عراق به مناطق شیعه‌نشین محدود است یا سایر مناطق را نیز در بر می‌گیرد؟

دامنه فعالیت‌های مؤسسه سرتاسر خاک عراق را در بر دارد و در بسیاری از مناطق شمالی و جنوبی کشور دفاتر دایر کرده است. اما، با توجه به شرایط امنیتی نامساعد عراق تاکنون نتوانسته‌ایم در برخی مناطق دفاتر دایر کنیم. البته با بسیاری از شخصیت‌های مذهبی و محافل اجتماعی مناطق سنی نشین غرب عراق ارتباط داریم و نشریات مؤسسه را به دست آنها می‌رسانیم. ■

ایران هم، یکی از مهم‌ترین مراحل سرنوشت‌ساز تاریخی به شمار می‌رود. به محض اینکه انقلاب به پیروزی رسید و حضور عملی به خود گرفت، معادلات جهانی دگرگون شد. در دو دهه پس از پیروزی انقلاب، جوانان مسلمان گرایش‌های مادی‌گرایی را نمی‌پذیرفتند و دوران کمونیسم و مادی‌گرایی سپری شد و در طرز تفکر جوانان مسلمان تحول بنیادین روی داد. از آن پس، این جوانان به اصول برپایی دولت اسلامی و چگونگی و شروط استقرار آن می‌اندیشیدند.

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران طرز فکر جوانان مسلمان به کلی تغییر کرد. جنبش‌های اسلامی برادران اهل سنت پس از انقلاب ۲۲ بهمن شکل گرفتند و فعال شدند. درست است که سازمان اخوان المسلمین حضور دیرینه در کشورهای اسلامی دارد، اما این سازمان‌ها در پی پیروزی انقلاب اسلامی در ایران فعالیت‌شان را قوی کردند و نظام‌های حاکم را به مبارزه طلبیدند. بدین ترتیب شهید محراب آیت‌الله حکیم برنامه‌ها و فعالیت‌های فکری خود را بر پاسخ‌گویی به خواسته‌ها و مشکلات جوانان متمرکز کرد. او به پرسش‌های جوانان

بدین ترتیب شهید محراب آیت‌الله حکیم برنامه‌ها و فعالیت‌های فکری خود را بر پاسخ‌گویی به خواسته‌ها و مشکلات جوانان متمرکز کرد. او به پرسش‌های جوانان مسلمان درباره زمان و شرایط حرکت مجتهدان و فقهای مسلمان پاسخ گفت.

مسلمان درباره زمان و شرایط حرکت مجتهدان و فقهای مسلمان پاسخ گفت. هر چند که او از اندیشه‌های مارکسیسم شناخت کافی داشت و به قول شهید سیدمحمدباقر صدر کتاب فلسفه ما را بازنگری کرده بود. اما، او اندیشه و فکر خود را روی روشن نمودن شرح وظایف امت و حاکم شرع اسلامی متمرکز ساخت. اکنون جامعه اسلامی با شرایط نیم قرن گذشته فرقی می‌کند و پرسش‌های جدیدی مطرح شده که باید به آنها پاسخ داده شود.

شهید محراب آیت‌الله حکیم برای پاسخ‌گویی به نیازهای فکری جوانان کتاب‌های «نقش اهل بیت» و «راه و روش فرهنگی و سیاسی و اجتماعی در اسلام» و «تفسیر سوره الصف» و «جامعه انسانی» را نوشته است. من نمی‌گویم که این دیدگاه‌ها و افکار می‌تواند به همه پرسش‌ها و خواسته‌های